

Türk Edebiyatı. a) Halk Edebiyatı. Dünya edebiyatında ilk edebî örneklerin mitolojik eserler olduğu kabul edilmekle beraber pek çok millette edebiyatın destanlarla başladığı bilinmektedir. Destanlardan sonra ortaya çıkan halk hikâyeleri mutlaka tarihî bir olaya dayanmamaları, nazım - nesir karışık olmakla beraber zamanla nesir kısmının ağırlık kazanması, kişilerin ve olayların gerçeğe daha uygun olması, kahramanlıktan çok aşk maceralarına yer verilmesi gibi özellikleriyle destandan ayrılmaktadır. Böylece destanlarla modern roman arasındaki geçiş döneminde ortaya çıktıklarından "épico-romanesque" diye de adlandırılan halk hikâyeleri, gerek konu gerekse şekil olarak hem epik eserlerin özelliklerini taşır, hem de modern romandaki tipleri ve olayları ihtiva eder.

Türk halk hikâyelerine devirlere ve yörelere göre değişik adlar verilmiştir; Dede Korkut'ta "boy", XVI-XVIII. yüzyıllarda "hikâye", Âzerî sahasında "hekât", günümüzde Doğu Anadolu ve Azerbaycan'da "nağıl" gibi. Ayrıca kısa hikâyelere "kıssa", "serküşte" (sergüzeşt), türküsüz hikâyelere de "kara hikâye" denilmektedir.

Yapı ve şekillenmede kullanılan malzeme ve ayrıntılar, olaylara yön veren dünya görüşü, örf ve geleneklerin devamlılığını sağlayan öz, halk hikâyelerine millîlik özelliği kazandıran önemli unsurlardır. Millî ve mânevî yapıya uygun şekiller alan evrensel değerlerin de halk hikâyelerinde önemli yeri vardır. Nitekim varlığı Çin kaynaklarından öğrenilen bir Göktürk destanı *Câmi'u't-tevârih*'te farklı motif ve ayrıntılarla yeniden şekillenince Erge-
nekon Destanı ortaya çıkmıştır. Ayrıntılarda fark olsa bile her iki eserde de evrensel bir değer olan yurt edinme ülküsü vurgulanmaktadır. Aynı şekilde Ferhad ile Şirin hikâyesi İran ve Türk edebiyatlarında farklı şekillerde yer almakla beraber her ikisinde de aşk ön plandadır. Böylece aynı konuların hem halk hikâyesi hem de klasik tahkiye tarzında anlatıldığı veya yazıldığı, yahut halk edebiyatı ile divan edebiyatı hikâyelerinin zaman zaman aynı konuyu işlediği görülür.

Destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi eseri sayılan Dede Korkut hikâyeleri Türk edebiyatında bu türün en eski örneği kabul edilmektedir. Eski ozanların XV. yüzyıldan itibaren yerlerini "âşık" denen sanatçılara bırakmaları ile kahramanlık konularının yanı sıra aşk konuları da anlatılmaya başlanmıştır. Destanlardaki dışa dönük mücadele halk hikâyelerinde

topluma yönelmiş, zenginlik-fakirlik, padişahlık-kulluk gibi sosyal farklılaşma ve problemler bu hikâyelerde yer almaya başlamış, "alp tipi" de yerini "âşık tipi"ne bırakmıştır. Ayrıca destandaki manzum yapı giderek mensur hale gelmiş, bunun sonucu olarak destan ve masal unsurlarının yerini yavaş yavaş gerçeğe daha yakın yeni konular almıştır. Böylece halk hikâyeleri destanla roman arasında geçiş sağlayan bir tür olmuştur. Halk hikâyelerinde muhteva olarak önceleri sadece kahramanlık konuları işlenirken giderek kahramanlık ve aşk, daha sonra sadece aşk konuları işlenmiş, son dönemde ise realist halk hikâyelerine doğru bir gelişme görülmüştür.

Halk hikâyelerini gerçek olaylardan ayıran kendine has bir mantık örgüsü vardır. Bu mantık ideal ölçülere göre şekillenmiş bir hayat anlayışını savunur. Bundan dolayı hikâye kahramanı idealist bir kişiye sahiptir. Bu durum, halk hikâyelerinin konularını kusursuz güzellik duygusundan ve yüceltilmiş fikirlerden almasını sağlar. Olay ve kahramanlarıyla gerçeğe çok yaklaşan halk hikâyelerinde zaman ve mekân kavramlarının sınırları genellikle kesin bir şekilde belli değildir. Hikâyeci, olaylara akıl ve mantığıyla bir çözüm bulamadığı durumlarda hayal ve sembollerden de faydalanır. Bundan dolayı hikâye kahramanları normal bir insanın yapabilecekleri yanında arzu ettiklerini de gerçekleştirecek kadar olağan üstü güçlere sahip olur. Kendi içinde tutarlı olmak şartıyla halk hikâyelerinde olmayacak şey yoktur. Ancak XIX. yüzyıldan itibaren hikâye geleneğinde realist olaylara doğru bir değişme görülür. Bunda toplumun hızla değişimi ve yeni değerlerin kabulünün de önemli rolü vardır.

Halk hikâyelerinde destan motiflerinden masal ve efsaneye, bilmece ve atasözlerinden halk şiirinin bütün şekillerine kadar pek çok şeyi bulmak mümkündür. Yer yer masalları hatırlatmakla beraber bunlar birçok özellikleriyle onlardan ayrılmaktadır. Masalların mensur, kısa ve yoğun anlatımına karşılık halk hikâyelerinin nazım - nesir karışık uzun bir yapısı vardır. Masallar, daha çok kadınların (masal anaları) anlattığı bir tür olduğu halde halk hikâyeleri profesyonel sanatçı kabul edilen âşıkların düzenleyip anlattıkları bir türdür. Masal dinleyicileri çok defa çocuklar olurken halk hikâyeleri her yaştan insana hitap eder. Ayrıca âşıkların usta-çırak geleneği içinde yetiştiği göz önünde bulundurulursa hikâye anla-

tıcılarının da belli bir eğitimden geçtiği kabul edilebilir.

Halk hikâyelerinin teşekkülü hakkında çalışma yapanlar, hikâyeyi genellikle söyleyeni bilinmeyen (anonim) halk edebiyatı ürünlerinden saymışlardır. Buradan hareketle bunların halk içinde doğup geliştiğini söylemek mümkündür. Otto Spies halk hikâyelerini halk edebiyatının gerçek eserleri kabul etmiş, müellifleri belli olmayan bu hikâyeleri saz şairlerinin naklettiklerini belirtmiştir (*Zwei Volkstümliche Liebesgeschichten Aus Dem Orient*, s. 61). Kendilerini, maceralarını naklettikleri âşıkların halefi sayan saz şairleri halk hikâyelerinin yaşayıp yayılmasında büyük bir rol üstlenmişlerdir. Âşık-hikâyecilerin halk hikâyelerini yalnız nakletmekle kalmayıp birçok yeni motifi de bu maceralara eklemeleri halk hikâyelerinin değişmesine, varyantlarının oluşmasına, bunun sonucu olarak da otantik özelliklerinin kaybolmasına yol açmış, bu da halk hikâyelerinin menşee ve teşekkülünün tesbitini oldukça karmaşık hale getirmiştir.

Halk hikâyelerinin anlatılıp yayılmasında meddahların da önemli bir fonksiyonu vardır. XV. yüzyıldan itibaren başta büyük şehirler ve kasabalar olmak üzere pek çok yörede rastlanan kıssahan - meddahlar, klasik tahsil görmemekle beraber az çok edebî terbiye almış kimselerdi.

Türk halk hikâyeleri üzerinde çalışan Batılı araştırmacılar hikâyelerin konusu ile kaynağı problemini birbirinden ayırmamışlar, tek tek her hikâyenin konusunu araştırmak yerine halk hikâyelerinin nasıl ve nerede doğduğu meselesi üzerinde durmuşlardır. Her hikâyenin bir doğuş serüveni vardır. Bunlar, ya âşıkların belli geleneklere uyarak gerçekten yaşanmış bir olay üzerine oluşturdukları hikâyelerdir veya yaşadığı kabul edilen bir âşığın hayatını ve maceralarını konu edinmiştir. Âşıklar bu konuları geliştirmek ve işlemek suretiyle tasnif etmişlerdir. Olayların sınıflandırılması ve sıraya konulması anlamındaki "tasnif" terimi hikâyelerin oluşması hakkında da önemli ipuçları verir. Âşık, konuyu tesbit ettikten sonra halk hikâyesi geleneği içinde nerelerin nesirle anlatılacağını (saya), nerelere şiirlerin konulacağını zihninde planlar; bundan sonra hikâyenin olay mantığını, geleneği, dinleyici çevresinin istek ve eğilimlerini, kendi kabiliyetini ve hikâyeciliğin hazır kalıplarını kullanarak tasnifi tamamlar.

Türk halk hikâyelerinin dört önemli kaynaktan teşekkül ettiği söylenebilir. 1. Do-

ğu ve Güneydoğu Anadolu'da gerçek olaylardan doğmuş kısa hikâyeler (Salman Bey hikâyesi, İlbeyoğlu hikâyesi vb.). 2. Yaşayan veya yaşadığı rivayet edilen âşıkların hal tercümelerinden doğan hikâyeler (Kerem ile Aslı, Âşık Garip, Emrah ile Selvihan vb.). 3. Dinî-millî hadiselerle bunlara dayalı kahramanlık olaylarını konu edinen halk hikâyeleri (Battal Gazi, Köroğlu, Ebû Müslim cenkleri, Kesik Baş hikâyesi, Güvercin hikâyesi vb.). 4. Klasik hikâyeler (Tûtînâme, binbir gece masalları, Ferhad ile Şîrin, Leylâ ve Mecnun gibi mensur veya manzum hikâyeler).

Halk hikâyeleri, sözlü ve yazılı kaynaklara göre şekil ve üslûp bakımından bazı farklılıklar gösterir. Sözlü kaynaklarda anlatılanlar daha uzun ve konuşma üslûbundadır. "Sabah oldu, cümlemizin üstüne hayırlı sabahlar olsun!"; "Onlar şâd oldular, siz de şâd olun!" gibi konuşma kalıpları sözlü geleneğe ait özelliklerdir. Ayrıca âşık hikâyesini anlatırken şartların gerektirdiği ilâveleri yapar, hatta dinleyicilerle şakalaşır ve bu şakalar da hikâyeye dahil olur. Yazıya geçirilen hikâyeler ise düzeltilmiş, yazan veya yayımlayan tarafından kısaltılmıştır.

Halk hikâyeleri genel olarak beş bölüm halinde tertip edilir. 1. Fasil. Âşık hikâyesine başlamadan önce dinleyiciyi hazırlamak, ustalığını göstermek veya isteklere cevap vermek için önce bir divanî söyler. Divanî, özel bir ezgisi olan ve "fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilâtün" vezniyle veya on beşli hece kalıbıyla söylenen bir manzumdur. Âşıklar, aruz vezniyle şiir söylemede zorlandıklarından daha çok hece vezniyle söylenen divanîyi tercih ederler. Bundan sonra cinaslı bir türkünün (tecnîs) okunması gelenektir. Ardından olağan üstü bir konunun dile getirildiği hayalî bir tekerleme söylenir. Tekerlemenin ardından bazı yörelerde "üstâtname" adı verilen eski usta âşıklardan üç şiir okunur. Ezgiyle okunan bu şiirlerde daha çok Hz. Peygamber'in büyüklüğüyle dört halife ve din büyükleri anlatılır ya da dünyanın faniliği dile getirilir. Son olarak da mi-zahî bir atışma veya destana, bazan da âşığın yine kendisinin çözdüğü bir muammaya yer verilir. 2. Döşeme. Manzum veya mensur kalıplaşmış cümlelerden oluşan bir giriştir. Döşemede hikâyenin geçtiği zaman ve mekândan söz edilir. Sözlü gelenekte döşeme bölümü bazan konuyla ilgili kısa bir hikâye, bazan da değişik konulu kısa bir bölüm halinde düzenlenebilir. Hikâye kahramanlarının aileleri bu bölümde takdim edilir. Burada dikkati

çeken önemli bir nokta, klasik eserlerde olduğu gibi kahramanların büyük çoğunluğunun yönetici veya zengin sınıftan oluşudur. 3. Asıl konu. En büyük arzuları çocuk edinebilmek olan çocuksuz yaşlı kişiler üzerine gelişir ve bunun için arayışlar başlar. Bu arayışlar sırasında kahramanlar olağan üstü yardım alırlar. Mesele görünüp kaybolan bir dervişin verdiği elmayı hanımıyla pay edip yiyince veya Hz. Ali, kırklar, Hacı Bektaş-ı Vefî gibi dinî şahsiyetleri rüyalarında görüp onların emirleri doğrultusunda hareket edince çocuk sahibi olurlar. Bu olağan üstü unsurların yardımıyla doğan çocuk çok özel ve itinalı bir eğitimden geçirilir. Ergenlik çağına gelinceye kadar "av avlamak-kuş kuşlamak" denilen pratik eğitimle beraber devrin bütün ilimlerini tahsil eder. Sonra "âşık olma" motifi devreye girer. Türk halk hikâyelerinde âşık olma değişik şekillerde görülebilir. Bazı hikâyelerde âşık Allah'ın kendisine takdir ettiği, bütün ömrünü ona kavuşmak için harcayacağı sevgiliyle birlikte büyür. Bunun sonucu olarak aralarında bir aşk başlar. Bazı hikâyelerde ise âşık rüyasında kutsal kişilerin veya bir dervişin verdiği bâdeyi içince sevgilisini görür, uyanınca âşık olduğu anlaşılır (bk. ÂŞIK). Âşık olma kavramı iki anlamda kullanılır. İlk anlamı birini sevmek, ikinci anlamı ise saz çalıp türkü söyleme yeteneği kazanmadır. Bu epizoda gelinceye kadar hikâye genel olarak nesirdir. Bundan dolayı hikâyeyi anlatan âşık bu bölümde konuyu istediği gibi uzatabilir, süsleyebilir. Hikâyenin kahramanı olan âşık, hikâyeye girdikten sonra özellikle heyecan ve duygunun arttığı yerlerde, diyaloglarda "dil ile değil tel ile söylemeyi" tercih eder ve böylece şiir ve müzik devreye girer. Buralarda artık anlatıcının pek fazla inisiyatifli kalmaz. Hikâyenin değişmeyen veya değiştirilmemesi gereken bölümleri bu manzum kısımlardır. Hikâye bundan sonra âşığın sevgiliye kavuşma serüveni olan "serencam"la devam eder. Gelenek, âşığın sevgiliye kavuşmasını güçleştiren sayısız engeller çıkarır. Bunlar arasında epik ve mitolojik unsurlarla masal unsurları önemli bir yer tutar. Sihirli güçler, hayvanlar, tabiat olayları (kar, tipi, boran, sel), tabii engeller (geçilemeyen ırmaklar, aşılamayan dağlar) kahramanın önüne sıralanmıştır. Bir bakıma âşık sevgili için bütün bu engelleri aşarak "aşk imtihanı"ndan geçer. Hikâye kahramanı güçlülüklerle her karşılaşmasında türkü ile Allah'a yalvarır ve duaları kabul edilir. Esasen doğumundaki olağan

üstünlük bu güçlülükleri yenmesi için bir hazırlık olmuştur. 4. Sonuç ve dua. Bu bölümde gelenek halk hikâyelerini iki kısma ayırmaktadır: Vuslata erenler ve trajik bir sonla bitenler. Bâdeli âşıklardan sadece Âşık Garip vuslata ermiştir. Bu durum telmih olarak pek çok halk şairinin şiirinde konu edilmiştir. Kerem gibi yanarak vuslata eremeyen diğer gruptakiler ise gerçek vuslatın öbür dünyada olduğu mesajı ile sona erer. Mutlu sonla biten hikâyelerde, "duvak kapama" adı verilen ve beş mısralık bentlerden oluşan muhammes şeklinde uzun bir türkü söylenir. Bu türküde sevgililer çıktıkları sıkıntıları birbirine anlatır, hediyelerini sayar ve dinleyicilere dua ederek hikâyeyi bitirirler. 5. Hikâye ile organik bağı olmayan efsane. Sevgililerin kavuşmadan öldüğü hikâyelerde kahramanların öbür dünyada vuslata erdiklerine işaret eden bir efsane hikâyeye eklenir. Bu efsaneye göre sevgililerin mezarlarında bazan iki gül biter. Bu güller kutsal günlerde açıp birbirine sarılmak ister. Bazı hikâyelerde ise mezarların başında birer kavak ağacının bitmesi, bu kavaklara konan iki kuşun ötüşmesi gibi sevgililerin birbirine kavuşmadan bu dünyadan ayrıldığını sembolize eden motiflere de rastlanır.

Yazılı kaynaklardaki yapı genel olarak birbirine benzediği halde üslûp oldukça değişiktir. Döşeme bölümünde, "Râviyân-ı ahabâr, nâkılân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzigâr şöyle rivayet ve bu günâ hikâyet ederler ki..." gibi tamamen klasik bir üslûp dikkati çeker. Metin kısmında sözlü gelenekteki hece noksanlıkları sazla tamamlanmış halde yazılı anlatımda bunlar görülmediği için mısralar ya bozuk kalır veya yazarlar tarafından tamamlanır. Halk hikâyelerinde halk şiirinin koşma (6 + 5 = 11 veya 4 + 4 + 3 = 11'i) ve semâi (5 + 3 = 8 veya 4 + 4 = 8'i) nazım biçimleri daha sık kullanılmıştır. Köroğlu ve onun kollarında ise koşmanın yanı sıra varsağılara da yer verilmiştir.

Türk halk hikâyelerinin tamamını kapsayan bir tasnif henüz yapılmamıştır. Gerek yabancı gerekse Türk ilim adamları ve araştırmacıların yaptığı tasniflerde halk hikâyeleri genellikle konuları bakımından ele alınmış, bunların yapıları üzerinde durulmamıştır; halk hikâyeleri içinde önemli bir yere sahip olan dinî halk hikâyeleri ise hemen hemen tasnif dışı bırakılmıştır (bu tasnif denemeleri için bk. Boratav, *Halk Hikâyeleri*, s. 33-36). Türk halk hikâyelerini konularına göre şöyle tasnif etmek mümkündür: 1. Kahraman-

lık hikâyeleri. Köroğlu hikâyesi ve kolları, Celâî Bey ve Mehmed Bey, Kirman Şah, Eşref Bey vb. 2. Dinî-hamâsî hikâyeler. Hz. Ali cenkleri, Hamzanâme, Battal Gazi, Ebû Müslim cenkleri vb. 3. Dinî, içtimâî, ahlâkî hikâyeler. Kesik Baş, Geyik hikâyesi, Güvercin hikâyesi, Deve hikâyesi, Ejderha hikâyesi, Baykuş hikâyesi, Hatun hikâyesi vb. 4. Aşk hikâyeleri. Kerem ile Aslı, Ferhad ile Şîrin, Âşık Garip, Tâhir ile Zühre, Emrah ile Selvihan vb. Destandan halk hikâyeciliğine geçiş dönemi ürünlerinden olan Dede Korkut hikâyelerini bu tasnifin dışında tutup kendi içinde bir bütün olarak değerlendirmek gerekir. Kaynaklarına göre ise halk hikâyeleri şöyle tasnif edilebilir: 1. Türk kaynaklı halk hikâyeleri. Dede Korkut hikâyeleri, Köroğlu hikâyesi ve kolları, Kerem ile Aslı, Âşık Garip vb. 2. Arap-İslâm kaynaklı halk hikâyeleri. Leylâ ve Mecnun, Ebû Müslim cenkleri, Yûsuf ve Züleyhâ, Hz. Ali cenkleri vb. 3. İran-Hint kaynaklı halk hikâyeleri. Ferhad ve Şîrin, Kelf ile Dimne, Şehnâme'den alınan çeşitli kıssalar. Halk hikâyelerini bu ikisi dışında tip ve motiflerini kültür tarihi açısından da sınıflandırmak mümkündür.

Türk halk hikâyeleri üzerinde yerli ve yabancı birçok araştırmacı tarafından başta metin tesbiti olmak üzere çeşitli ilmi çalışmalar yapılmıştır. Halk hikâyelerinin metinleri ya cönk adı verilen yazma mecmualarda ya da sözlü gelenekte âşıkların hâfızalarında bulunmaktadır. Bu metinler XIX. yüzyıl sonlarından itibaren derlenip yayımlanmaya başlanmıştır. Önce 1892 yılında Macar Türkologu Ignacz Kúnoş Köroğlu, Şah İsmâil, Elif ile Mahmud, Melikşah, Âşık Garip, Derdiyok ile Zülfüsiyah, Râzinihan ile Mâhîfirûze, Gül ile Sitemkâr, Tâhir ile Zühre, Arzu ile Kamber ve Âşık Kerem adlı on bir hikâyeyi yayımlamıştır (bk. bibl.). Kúnoş, bunlardan Âşık Kerem ve Âşık Garip hikâyeleriyle Âşık Ömer'in şiirlerini Macarca'ya çevirmiş ve bunları "Türklerin millî romanları" olarak takdim etmiştir. 1899'da Friedrich Wilhelm Radloff, Proben serisinin VIII. cildinde "Osmanlı Türkleri'nin Halk Edebiyatı" başlığıyla Kúnoş'un derlediği hikâyelerden Şah İsmâil'in tam metnini, Âşık Kerem'in 123, Âşık Garip'in elli bir şiirini neşretmiştir. Bu serinin diğer ciltlerinde de çeşitli Türk boylarından derlenmiş hikâyeler bulunmaktadır. Bu arada Tanzimat yıllarından başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar (ilki 1263/1847, sonuncusu 1342/1925 tarihli) Türkiye'de de taş baskısı usulüyle, bazıları birden

fazla basılarak sayıları yirmi ikiyi bulan halk hikâyesi yayımlanmıştır (Özege, tür.yer.). Ancak bunlarda gerekli asgari dikkat gösterilmediğinden hem baskıları bozuk çıkmış hem de konuları anlaşılmaz derecede birbirine karışmıştır. Bu hikâyelerin bir kısmı yazma mecmualardan, bir kısmı da Azerbaycan'dan göç eden kişilerden derlenmiştir. Daha sonra gerek Batılı gerekse Türk ilim adamları ve araştırmacılar halk hikâyelerine daha büyük bir ilgi göstermeye başladılar. 1929'da Otto Spies *Türkische Volksbücher* adlı kitabını neşretmiş, eser 1941'de Behçet Gönül (Necatigil) tarafından *Türk Halk Kitapları* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Yine 1929'da Alman şarkiyatçısı Hans August Fischer *Schah Ismail und Gülizar* adlı monografiyi yayımlamıştır. 1930 yılında *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi* adlı incelemesiyle hem halk hikâyelerinin teşekkülü konusuna işaret eden hem de hikâye-tarih ilişkisi üzerinde duran M. Fuad Köprülü, bu eseriyle Türkiye'de halk hikâyeleri üzerindeki ilmi çalışmaları başlatmıştır. Pertev Naili Boratav 1931'de *Köroğlu Destanı*, 1946'da *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği* adlı incelemelerini, Şükrü Elçin 1949'da *Kerem ile Aslı* hikâyesini yayımlamış, aynı yıl İlhan Başgöz, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde *Biyografik Halk Hikâyeleri* adlı doktora çalışmasını tamamlamıştır. Wolfram Eberhard 1955'te, Güneydoğu Anadolu'dan derlediği beş halk hikâyesi üzerinde *Minstrel Tales from Southeastern Turkey* adlı incelemesini bitirmiş, 1958'de Alman araştırmacı Edith Fischdick *Das Türkische Volksbuch "Elif und Mahmud" Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenkunde* adlı eserini yayımlamış, bu eserin inceleme bölümü daha sonra Türkçe'ye çevrilmiştir (bk. bibl.). 1958'de Erzurum'da Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde Halk Edebiyatı Kürsüsü'nün kurulmasıyla bölgede henüz canlılığını koruyan halk edebiyatı ürünleri, bu arada halk hikâyeleri büyük bir gayretle derlenmeye ve bunlar üzerinde ilmi çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Muhan Bâli Ercişli *Emrah ile Selvi Han Hikâyesi: Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Fikret Türkmen *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*, Ensar Aslan *Çıldırli Âşık Şenlik: Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri* adlı doktora tezlerini yayımlamışlardır. Böylece halk hikâyeleri üzerindeki çalışmalar hız-

lanmış ve konuyla ilgili birçok makale yayımlanmıştır. Bu arada Azerbaycan'da da Azerbaycan Tetkik ve Tettebbu Cemiyeti'nin desteğiyle çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bunlar arasında bilhassa E. Ahundov'un beş ciltlik *Azerbaycan Nağılları* (Bakû 1967) ve *Azerbaycan Folklor Antologyası* (Bakû 1968) dikkate değer önemli çalışmalarlardır.

Günümüzde tamamına yakın kısmı derlenmiş olan halk hikâyelerinin sayısı 150'yi aşmış ve içlerinden bazıları üzerindeki incelemeler bitirilmiştir. Pertev Naili Boratav ile İlhan Başgöz Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde çalıştıkları sırada altmış yedi hikâye metni derlemişlerse de bunların tamamı henüz neşredilmemiştir. Ayrıca Atatürk Üniversitesi'nde, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Folklor Arşivi'nde, Selçuk Üniversitesi Halk Bilimi Araştırma Merkezi'nde ve Fırat Üniversitesi'nde derlenmiş önemli bir halk hikâyesi külliyyatı mevcuttur.

Bugün de bilhassa Kars, Erzurum, Artvin, Sivas, Maraş, Adana ve Antep yörelerinde eskisi kadar yaygın olmamakla birlikte halk hikâyeciliği geleneğini devam ettiren âşık hikâyecilere rastlanmaktadır. Ayrıca Azerbaycan'da da halk hikâyeciliğinin hâlâ canlılığını koruduğu görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

I. Kúnoş, *Über die Volkspoesie der Osmanischen Turken* (ed. Friedrich W. Radloff, Proben, VIII), Petersburg 1899, s. I-I. XII; a.mlf., "Türkische Volksromane in Klain-Asien", *Ungarische revue*, XII/3, Budapest 1892, s. 201-211; XII/4 (1892), s. 453-468; XIII/3 (1893), s. 304-316; F. W. Radloff, "Über die Volkpoesie der Osmanischen Turken", *Proben*, VIII, Petersburg 1899, s. I-LXII; Hans A. Fischer, *Schah Ismajil und Gülizar. Ein Türkischer Volksroman*, Leipzig 1929; G. Raquette, *Taşi bîla Zohra*, Lund 1930; Köprülü'zâde Mehmet Fuat, *Kayıkçı Kul Mustafa ve Genç Osman Hikâyesi*, İstanbul 1930; Pertev Naili [Boratav], *Köroğlu Destanı*, İstanbul 1931; a.mlf., *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*, Ankara 1946; Mustafa Nihat Özön, *Türkçede Roman* (İstanbul 1936), İstanbul 1985, s. 39-107; Faruk Rıza Güloğlu, *Halk Kitaplarına Dair*, İstanbul 1937; Otto Spies, *Zwei Volkstümliche Liebesgeschichten aus dem Orient*, Helsinki 1939, s. 61; a.mlf., *Türk Halk Kitapları* (trc. Behçet Gönül), İstanbul 1941; İlhan Başgöz, *Biyografik Türk Halk Hikâyeleri* (doktora tezi, 1949, AÜ DTCF); Şükrü Elçin, *Kerem ile Aslı Hikâyesi*, Ankara 1949; a.mlf., *Halk Edebiyatı Araştırmaları*, Ankara 1977, s. 105-136; E. Saussure, *Türk Halk Edebiyatı* (trc. İlhan Başgöz), İstanbul 1951; W. Eberhard, *Minstrel Tales from Southeastern Turkey*, Los Angeles 1955; Edith Fischdick, *Das Türkische Volksbuch "Elif und Mahmud" Ein Beitrag zur vergleichenden Märchenkunde*, Walldorf 1958; a.mlf., "Türk Halk Hikâyeleri ile İlgili Bir Araştırma: Elif ile Mah-

mut" (trc. Fikret Türkmen – Adnan Şenocak), *TFAr.* (1984), s. 55-84; Eflatun Cem Güney, *Folklor ve Halk Edebiyatı*, İstanbul 1971, tür.yer.; Özege, *Katalog*, tür.yer.; Muhan Bâli, *Ercişli Emrah ile Selvi Han Hikâyesi: Varyantların Tesbiti ve Halk Hikâyeciliği Bakımından Önemi*, Ankara 1973; Fikret Türkmen, *Âşık Garip Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* (Ankara 1974), Ankara 1995, s. XI-XXXIII, 1-111; a.mlf., *Tahir ile Zühre*, Ankara 1983; Ensar Aslan, *Çıldırli Âşık Şenlik: Hayatı, Şiirleri ve Hikâyeleri*, Ankara 1975; a.mlf., *Azerbaycan Çağdaş Hikâye Antolojisi*, Ankara 1991, s. XI; Güzin Dino, *Türk Romanının Doğuşu*, İstanbul 1978, s. 13-14; Ali Berat Alptekin, *Kırmanşah Hikâyesi Üzerinde Bir Çalışma* (doktora ön çalışması, 1980, Atatürk Üniversitesi Ed.Fak.); Metin Karadağ, *Şirvan Şah ile Şemâil Bânû Hikâyesi Üzerinde Bir Araştırma* (doktora ön çalışması, 1981, Atatürk Üniversitesi); a.mlf., *Erzurum ve Çevresinde Derlenen Halk Hikâyeleri Üzerinde Araştırmalar* (doktora tezi, 1984, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Hasan Köksal, *Battalnâmelerde Tip ve Motif Yapısı*, Ankara 1984, tür.yer.; Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar III: Tip Tahlilleri*, İstanbul 1985, tür.yer.; a.mlf., *Hikâye Tahlilleri*, İstanbul 1989, s. 9; Ali Öztürk, *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul 1986, s. 9, 33, 42; Umay Günay, *Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi*, Ankara 1986; Esma Şimşek, *Arzu ile Kamber Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* (yüksek lisans tezi, 1987, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Hasan Kavruk, *Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler* (doktora tezi 1987, AÜ DTCE), s. 4, 17, 18, 41; Nesrin Köse, *Türk Halk Edebiyatında Kısa Hikâyeler* (yüksek lisans tezi, 1989, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Gül Derman, *Resimli Taş Basıkısı Halk Hikâyeleri*, Ankara 1989, s. 5-89; Ensar Aslan, *Yaralı Mahmut Hikâyesi Üzerinde Bir İnceleme*, Diyarbakır 1990; Ali Duymaz, *Kerem ile Aslı Hikâyesi Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma* (doktora tezi, 1992, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü); Nurettin Albayrak, *Dinî Halk Hikâyelerinden Geyik, Güvercin ve Deve Hikâyeleri-Kaynakları ve Metin Tesisi* (yüksek lisans tezi, 1993, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü); Doğan Kaya, *Mahmut ile Niğâr Hikâyesi Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma*, Ankara 1993; Özdemir Nutku, *Meddahlık ve Meddah Hikâyeleri* [baskı yeri ve yılı yok], s. 2, 5-7; Cemal Köprülü, "Hikâye", *TA*, XIX, 232; D. B. Macdonald, "Hikâye", *İA*, V/1, s. 481; İnci Enginün – Mustafa Kutlu, "Halk Hikâyesi, Hikâyeleri", *TDEA*, IV, 57-62.



FİKRET TÜRKMEN

b) **Divan Edebiyatı.** Hikâyeyi modern anlamda değerlendiren araştırmacılar çoğunlukla Türk edebiyatında hikâye ve romanı Tanzimat'la başlatırlar. Ancak Türkler'in bu türde, İslâmiyet'ten önceki dönemlere kadar giden bir geleneği olduğu bilinmektedir. İslâmiyet'in kabulünden Tanzimat'a kadarki dönem içinde ise hikâye tarzına uygun manzum ve mensur pek çok eser kaleme alınmıştır. Bunlar

destanlara ve efsanelere kadar uzanan bir çizgide kısmen tercüme veya bir çeşit uyarlama yoluyla meydana getirilmiş, kısmen de şairlerin muhayyilesinden doğmuş veya bizzat yaşanmış olayların hikâye veya romanı çağrıştıran örnekleridir.

Eski Türk toplumlarında hikâyenin amacı insanları dinî-ahlâkî yönden eğitmek, onların olgun insan olmasını sağlamaktır. Bu özellik, hikâyelerin birçoğunun halk hikâyesi çerçevesine girmesine yol açmıştır. Saray hayatının gelişmesi, İran edebiyatının zamanla önem kazanması ve saray çevresinde toplanan şairlerin bu etki altında eserler kaleme almaya başlamasıyla birlikte hikâye anlayışı giderek halk hikâyelerinden ayrılmaya başlamıştır. Hem halk edebiyatı hem de klasik edebiyatın içinde aynı konuların ele alınmasının sebebi, bunların değişik bilgi ve seviyede insanlar tarafından farklı üslûplarla yazılmış veya okunmuş olmasıdır. Klasik edebiyatta Hüsrev ve Şirin adıyla yazılan mesnevi konusunun halk edebiyatında Ferhad ile Şirin şeklinde anlatılması bu farklılığın örneklerinden biridir. Böylece zamanla yön değiştiren ve daha işlenmiş bir dil ve üslûba bürünen tarih, siyer, menkıbe, efsane, kıssa, latife gibi anlatıma dayalı pek çok klasik eser bazan hikâye genel adıyla anılmış, bazan da hikâye denilebilecek bir esere bu isimlerden biri verilmiştir. Olay anlatımına dayanan manzum veya mensur birçok eser ya hikâye olarak nitelendirilmekte veya söz konusu isimlerden biriyle anılmaktadır. Bu terim karmaşası adı geçen türlerin birbirine yakın veya en azından birbiriyle ilişkili bir durum göstermesinden kaynaklanmaktadır. Yani hikâyeler de tıpkı destan vb. türlerde olduğu gibi zaman zaman mücize, menkıbe, kerâmet veya hayal ürünü olaylarla bezenmiş, hatta bu çeşit motiflerle kaynaşmış olabilir. Bu durumda söz konusu eserlerin az çok farklı tür adlarıyla anılması tabiidir.

İster nesir ister nazım olsun, klasik hikâyelerin çoğunda dil ve ifade divan edebiyatının diğer metinlerine oranla halk diline daha yakındır. Hatta bazı hikâyelerde veya aynı hikâyenin varyantları arasında kaleme alındığı coğrafyanın sosyal özelliklerini ve dil hususiyetlerini de görmek mümkündür. Dildeki bu yalınlık mensur hikâyelerde biraz daha fazladır. Ancak hikâyelerin arasına serpiştirilen manzum parçalarda sanat endişesi ön planda geldiğinden bu kısımlarda âdeta edebî kudretini ve şairliğini göstermeye çalışan hikâyeci daha ağır bir dil kullanır. Ba-

zan secilere ağırlık veren, çeşitli tamlamalar ve kelime oyunları ile dolu cümlelerle anlamı ve olayın akışını kaybettiren sanatkârane mensur hikâyeler de yazılmıştır. Bu hikâyelerde ise manzum şekillerin daha rahat okunduğu söylenebilir. Esasen bu tür hikâyelerde konunun hüner göstermek için bir araç gibi düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Bundan dolayı çok defa akıl ve mantığın sınırlarını zorlayan olaylar bir masal havası içinde verilir. Hikâye kahramanı olarak seçilen yönetici sınıfa dahil kişiler (padişah, şehzade vb.) olağan üstü bir güç yanında pek çok hüner zaman kaydından, tabiiikten uzak gösterilen bu tür kahramanların yaptıkları işler mantık dışı bir atmosferde gerçekleşir. Bütün klasik edebiyatlarda görüldüğü gibi idealize edilmiş olan kahramanlar daima birinci sınıf kişiliğe sahiptir; güzel-leri çok güzel, iyileri çok iyi, kötül-leri çok kötüdür. Korkunç olaylar, savaşlar, deniz yolculukları, rüyalar, büyü ve tılsım çeşitleriyle dolu hikâye örgüsünde genellikle aşk maceraları anlatılır. Bu hikâyelerde kader ve tesadüfler büyük rol oynar, abartmalar tabii hadiselerle üstünlük sağlar. Klasik hikâyelerde sanat gösterme endişesiyle daha ziyade nazım tercih edilmiştir.

Anadolu'da klasik edebiyatın başladığı devirlere kadar Türk hikâyeciliği genellikle halk hikâyesi biçiminde devam eder. Klasik edebiyatın teşekkülü ve İran edebiyatındaki mesnevi nazım şeklinin benimsenmesiyle birlikte özellikle manzum hikâyede önemli bir gelişme görülür. Nitekim daha sonraki dönemlerde nesir küçüm-senen bir anlatım şekli olmuş, hikâyeler daha çok mesnevi nazım şekliyle kaleme alınmıştır. Klasik manzum hikâyelerin aruz vezniyle yazılmasına rağmen çok defa halk diliyle söylenmiş olmaları, bunların geniş halk kitlelerine hitap ettiğini ve arka planında halk hikâyesi geleneğinin bulunduğunu gösterir. Ancak orijinal örnekleri Fars edebiyatından seçilen klasik mesnevilerde durum farklıdır ve bu tür eserlerde şairler, örnek alınan mesneviyi aşma gayesiyle genellikle sanatkârane bir üslûp kullanmışlardır.

Divan edebiyatında mesnevi tarzında yazılan ve daha çok ünlü aşk maceralarını konu alan klasik hikâyelerin en önemlileri şöylece sıralanabilir: XIV. yüzyıl: *Yûsuf u Züleyhâ* (Şeyyad Hamza), *Hüsrev ü Şirin* (Kutb, Fahrî), *Hurşidnâme* (Şeyhoğlu Mustafa, *Hurşid ü Ferahşâd*), *Süheyl ü Nevbahâr* (Hoca Mesud), *Varka*